

การประเมินศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติแบบมีส่วนร่วม
ในพื้นที่ปากแม่น้ำบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา

**Participatory Assessment of Natural Recreation Resource Potential
in Bang Pakong Estuary Area, Chachoengsao Province**

กัญญาวีณ์ ลำสัน¹
อุทิศ กุญอินทร์²
ดรรชนี เอมพันธุ์²

Kanyawee Lumsun¹
Utis Kutintara²
Dachanee Emphandhu²

¹บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จตุจักร กรุงเทพฯ 10900
Graduate School Kasetsart University, Chatuchak, Bangkok 10900, Thailand
E-mail: kanyawee1973@gmail.com

²คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จตุจักร กรุงเทพฯ 10900
Faculty of Forestry Kasetsart University, Chatuchak, Bangkok 10900, Thailand

รับต้นฉบับ 28 มีนาคม 2556

รับลงพิมพ์ 3 มิถุนายน 2556

ABSTRACT

The objectives of this research were; firstly to explore the natural recreation resources in Amphoe Bang Pakong, Chachoengsao Province, secondly, to select the prominent natural recreation activities, and thirdly, to assess the selected natural recreation resources at activity level. Field survey and group discussion of 20 key informants were used for suggestion and given prioritize the prominent activities and natural recreation sites in the study area. The Delphi technique was applied for assessing the selected natural recreation sites by inquiring 22 tourism experts to develop suitable potential indicators with a total of 29-30 indicators per site. Questionnaires were used to assess the recreation resource potential, by inquiring 9 persons of tourism experts and representatives of local administrative organization. The weighting score equation was used to assess level of recreation resources potential.

The results reflected that there were three prominent natural recreation activities including, sailing, bird watching and mangrove forest observing, and three of the four natural recreation sites gained the “high” potential score for the recreation resources potential rating, e.g. sailing and watching dolphin in Bang Pakong estuary area, mangrove forest observing in Thakam Natural Island, and bird watching in Thakam Natural Island. The other one site, the mangrove forest observing in Bang Pakong Borvornwittayayon School gained “moderate” potential score. Therefore, the recreation resource development in this study site should start with the site that gain potential high score, and should focus on improving the tourist facilities, setting prevented measures of environmental impact and creating tourism route connection among the tourism sites. These suggestions make the recreation resources more attractive to the tourist.

Keywords: recreation resource potential, natural recreation activity

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อสำรวจทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ในอำเภอบางปะกง 2) คัดเลือกกิจกรรมการท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่โดดเด่น และ 3) ศึกษาศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ในระดับกิจกรรมที่ได้รับการคัดเลือกตามวิธีการแบบมีส่วนร่วม ทำการสำรวจทรัพยากรการท่องเที่ยวภาคสนาม ร่วมกับจัดประชุมกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักในพื้นที่ เพื่อเสนอแนะและจัดลำดับความสำคัญของกิจกรรมและแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่โดดเด่นในพื้นที่ศึกษา ได้ประยุกต์ใช้เทคนิคเดลฟายในการประเมินศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว โดยการสอบถามความคิดเห็นจากผู้เชี่ยวชาญด้านการท่องเที่ยว จำนวน 22 ท่าน เพื่อพัฒนาปัจจัยชี้วัดศักยภาพทรัพยากรท่องเที่ยวที่เหมาะสม 29-30 ปัจจัยต่อแหล่ง และใช้แบบสอบถามความคิดเห็นผู้เชี่ยวชาญด้านการท่องเที่ยวและผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ และวิเคราะห์ระดับศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวโดยใช้สมการถ่วงน้ำหนัก

ผลการศึกษา สามารถคัดเลือกกิจกรรมท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่โดดเด่นได้ 3 กิจกรรม คือ การล่องเรือ ดูนก และศึกษาธรรมชาติป่าชายเลน การประเมินศักยภาพทรัพยากรท่องเที่ยว 4 แห่ง พบว่าแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่มีศักยภาพสูงในการรองรับกิจกรรม ได้แก่ ล่องเรือชมโลมาปากแม่น้ำบางปะกง ศึกษาธรรมชาติป่าชายเลนเกาะธรรมชาติท่าข้าม และดูนกเกาะธรรมชาติท่าข้าม ส่วนอีก 1 แห่ง คือ ศึกษาธรรมชาติป่าชายเลนในโรงเรียนบางปะกง บวรวิทย์ชน มีศักยภาพระดับปานกลาง ดังนั้น ในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวบริเวณปากแม่น้ำบางปะกง ควรพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพสูงก่อน โดยปรับปรุงสิ่งอำนวยความสะดวก กำหนดมาตรการป้องกันผลกระทบสิ่งแวดล้อม รวมทั้งสร้างเส้นทางท่องเที่ยวให้เกิดการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวหลายแห่งในพื้นที่ใกล้เคียงเข้าด้วยกัน เพื่อสร้างความน่าสนใจและสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้ยิ่งขึ้น

คำสำคัญ: ศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยว กิจกรรมท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

คำนำ

ปัจจุบันอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของประเทศไทยได้ขยายตัวมากขึ้น จนกลายเป็นอุตสาหกรรมหลักที่ก่อให้เกิดรายได้ให้กับประเทศ สร้างงาน สร้างรายได้ สร้างระบบสาธาณูปโภคมากมาย นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่รับทราบถึงประโยชน์และคุณค่าที่ได้จากการท่องเที่ยวเป็นอย่างดี แต่ยังคงเดินทางท่องเที่ยวตามฤดูกาล และประกอบกับแรงกระตุ้นจากการส่งเสริมการขาย (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2554) ซึ่งส่วนใหญ่เน้นการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวเฉพาะจังหวัดที่เป็นจุดหมายปลายทางของการท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงอยู่แล้ว จึงทำให้จังหวัดที่เป็นทางผ่านไม่ได้รับความสนใจ ดังเช่นเมื่อกล่าวถึงภาคตะวันออกก็จะมุ่งความสนใจไปที่จังหวัด

ชลบุรี ระยอง จันทบุรี และตราด โดยไม่ได้กำหนดเส้นทางท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับจังหวัดที่เป็นทางผ่านแต่อย่างใด ทำให้จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นประตูสู่ภาคตะวันออก ไม่ได้รับการส่งเสริมการท่องเที่ยวเท่าที่ควร

อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ถือเป็นเมืองทางผ่านสู่ภาคตะวันออกที่มีแหล่งท่องเที่ยวทั้งทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติที่น่าสนใจ เช่น บริเวณปากแม่น้ำบางปะกงเป็นแหล่งล่องเรือชมโลมา รวมทั้งยังมีพื้นที่ป่าชายเลนหลายแห่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ โดยเฉพาะ “เกาะธรรมชาติท่าข้าม” ซึ่งเป็นเกาะธรรมชาติที่มีพรรณไม้หลากหลายชนิดและเป็นแหล่งที่นิยมเข้ามาอาศัยอยู่มากกว่า 50 ชนิด (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2550) อย่างไรก็ตาม

ก็ตาม ผู้เดินทางมาท่องเที่ยว จังหวัดฉะเชิงเทราส่วนใหญ่ เป็นนักทัศนาจรที่เข้ามาเยือนกลับ เนื่องจากตั้งอยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพมหานคร วัตถุประสงค์สำคัญของการเดินทางมาจังหวัดฉะเชิงเทราเพื่อต้องการมาพักผ่อน ให้อาหาร และปฏิบัติธรรม ในช่วงวันหยุดสุดสัปดาห์ (สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2554) ดังนั้น เพื่อเป็นการส่งเสริมให้เกิดการเดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศอย่างต่อเนื่องตลอดปี การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในเส้นทางของเมืองทางผ่านให้มีความน่าสนใจแก่นักท่องเที่ยว จะช่วยสร้างความเชื่อมโยงของแหล่งท่องเที่ยวในระดับท้องถิ่น ศูนย์จังหวัดและระดับภาค ก่อให้เกิดการขยายระยะเวลาการท่องเที่ยวให้ยาวนานยิ่งขึ้น รวมทั้งเกิดการกระจายรายได้ให้กับประชาชนในท้องถิ่น ผู้วิจัยจึงเห็นถึงความสำคัญของการสำรวจและรวบรวมทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีอยู่ในพื้นที่อำเภอบางปะกง รวมทั้งศึกษาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ เพื่อให้ผู้ที่มีหน้าที่พัฒนาทรัพยากรการท่องเที่ยวสามารถจัดลำดับความสำคัญในการส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยวได้อย่างเหมาะสมต่อไป โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย 3 ประการ คือ 1) เพื่อสำรวจและรวบรวมทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติในพื้นที่อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา 2) คัดเลือกกิจกรรมการท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่โดดเด่นในพื้นที่ศึกษา และ 3) ศึกษาศักยภาพของทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่ได้รับการคัดเลือก ในระดับกิจกรรม

อุปกรณ์และวิธีการ

เครื่องมือและอุปกรณ์หลักในการเก็บข้อมูลของการศึกษาในครั้งนี้ ประกอบด้วย เทปวัดระยะทาง เครื่องมือวัดความขุ่นของน้ำ (Turbidimeter) เครื่องบอกพิกัดด้วยดาวเทียม (Global Positioning System) กล้องถ่ายภาพ แบบบันทึกการสำรวจทรัพยากรท่องเที่ยว แบบสอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับความเหมาะสมของ

ปัจจัยชี้วัดศักยภาพของทรัพยากรการท่องเที่ยว และแบบประเมินศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล สรุปได้ดังนี้

การสำรวจและรวบรวมทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

ดำเนินการ โดยศึกษาข้อมูล ทุติยภูมิจากเอกสาร และเว็บไซต์ที่เกี่ยวข้องกับแหล่งท่องเที่ยวในอำเภอบางปะกง ร่วมกับการสำรวจภาคสนาม และสอบถามผู้ให้ข้อมูลหลักในพื้นที่ เพื่อรวบรวมทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่มีในพื้นที่ศึกษา

การคัดเลือกกิจกรรมท่องเที่ยวที่โดดเด่น

จากข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติทั้งหมด ที่ได้จากการสำรวจตามข้อ 1 นำมาคัดเลือกแหล่งท่องเที่ยว และกิจกรรมที่โดดเด่น โดยการจัดประชุมกลุ่ม (group discussion) ผู้ให้ข้อมูลหลักในพื้นที่ศึกษาที่ได้จากการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive sampling) ให้ครอบคลุมผู้แทนจากหน่วยงานด้านการท่องเที่ยว องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน และผู้ประกอบการท่องเที่ยวในพื้นที่ จำนวน 20 คน ร่วมกันแสดงความคิดเห็นจัดลำดับความสำคัญของกิจกรรมและแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ในพื้นที่ปากแม่น้ำบางปะกงที่โดดเด่น ด้วยวิธีการเปรียบเทียบระดับความสำคัญของทางเลือกทีละคู่ (pairwise ranking) และเลือกแหล่งท่องเที่ยวที่มีคะแนนสูงสุด อย่างน้อย 3 ลำดับแรก เพื่อทำการประเมินศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวต่อไป

การศึกษาศักยภาพของทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่ได้รับการคัดเลือกในระดับกิจกรรม

1. การพัฒนาปัจจัยชี้วัดศักยภาพทรัพยากรท่องเที่ยว ประยุกต์จากแนวคิดของครรชนี (2553) ร่วมกับการสอบถามความคิดเห็นผู้เชี่ยวชาญ เพื่อประเมินความเหมาะสมของปัจจัยชี้วัดศักยภาพทรัพยากร

ท่องเที่ยว และกำหนดค่าคะแนนความสำคัญหรือค่าถ่วงน้ำหนัก (weighted score: w) ของแต่ละปัจจัยชี้วัดที่สร้างขึ้น ผู้เชี่ยวชาญด้านการท่องเที่ยวคัดเลือกจากสถาบันการศึกษา หน่วยงานภาครัฐ ผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว และองค์กรเอกชน ที่ได้จากการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive sampling) จำนวน 22 ท่าน ตามกระบวนการเทคนิคเดลฟาย (delphi technique) วิธีนี้เป็นเทคนิคที่สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาตัวชี้วัดการจัดการการท่องเที่ยวได้ (Miller, 2001)

สถิติที่ใช้ในการวิจัยคือ ค่ามัธยฐาน (median) โดยได้กำหนด เป็น 5 ระดับ คือ มีค่ามัธยฐาน ต่ำกว่า 1.50, 1.50-2.49, 2.50-3.49, 3.50-4.49 และตั้งแต่ 4.50 ขึ้นไป หมายถึง ปัจจัยชี้วัดมีความเหมาะสมน้อยที่สุด น้อย ปานกลาง มาก และมากที่สุด ตามลำดับ สำหรับคะแนนความสำคัญหรือค่าถ่วงน้ำหนัก กำหนดโดยผู้เชี่ยวชาญชุดเดียวกับที่ประเมินความเหมาะสมของปัจจัยชี้วัดเป็นการให้ค่าคะแนนแบบประเมินค่า (rating scale) ตั้งแต่ 1-5 คะแนนในแต่ละปัจจัยชี้วัด ค่า 1 หมายถึง ค่าน้ำหนักต่ำมาก และค่า 5 หมายถึง ค่าน้ำหนักสูงมาก จากนั้นนำมาหาค่าคะแนนเฉลี่ยเพื่อใช้เป็นค่าน้ำหนักของแต่ละปัจจัยชี้วัด (w)

2. การประเมินศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยว มีขั้นตอนการศึกษา ดังนี้

จากปัจจัยชี้วัดที่ผ่านการประเมินความเหมาะสมจากผู้เชี่ยวชาญด้านการท่องเที่ยวในข้อ (1) คัดเลือกเฉพาะปัจจัยที่มีค่ามัธยฐานตั้งแต่ 3.50 ขึ้นไป หรือ มีความเหมาะสมมากขึ้นไป มาใช้ในการสร้างแบบประเมินศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ประกอบด้วยปัจจัยชี้วัด 2 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 เป็นปัจจัยชี้วัดหลัก แบ่งเป็น ด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ด้านการบริหารจัดการ และด้านเศรษฐกิจสังคม รวม 22 ปัจจัย และ ส่วนที่ 2 เป็นปัจจัยชี้วัดเฉพาะตามประเภทกิจกรรมท่องเที่ยว กิจกรรมละ 7-8 ปัจจัย ทำการส่งแบบประเมินศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

ที่สร้างขึ้น พร้อมข้อมูลตามปัจจัยชี้วัดต่างๆ ของทุกแหล่งท่องเที่ยวให้ผู้เชี่ยวชาญ โดยการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive sampling) ให้ครอบคลุมผู้แทนด้านการท่องเที่ยวจากสถาบันการศึกษา หน่วยงานภาครัฐ และผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีหน้าที่รับผิดชอบด้านการท่องเที่ยวในพื้นที่ศึกษา จำนวน 9 คน การวิเคราะห์คะแนนศักยภาพ ใช้สูตร

$$RRP = [70R_{Core} + 30R_{Act}] / 100$$

กำหนดให้ RRP = คะแนนศักยภาพของทรัพยากรการท่องเที่ยว มีค่า 1 ถึง 3

$70R_{Core}$ = คะแนนรวมของปัจจัยชี้วัดหลัก มีค่า 70 ถึง 210

$30R_{Act}$ = คะแนนรวมของปัจจัยชี้วัดเฉพาะตามประเภทของกิจกรรมท่องเที่ยว มีค่า 30 ถึง 90

วิธีการวิเคราะห์คะแนนรวมของปัจจัยชี้วัดหลักและปัจจัยชี้วัดเฉพาะตามประเภทของกิจกรรมท่องเที่ยว ใช้สมการถ่วงน้ำหนักอย่างง่าย (simple weighting score equation) ดังนี้

$$R = \frac{(W_1 R_1) + (W_2 R_2) + (W_3 R_3) + \dots + (W_n R_n)}{W_1 + W_2 + W_3 + \dots + W_n}$$

กำหนดให้ R = ค่าคะแนนรวมของปัจจัยชี้วัด มีค่าตั้งแต่ 1 ถึง 3

$R_{1...n}$ = ค่าคะแนนศักยภาพของปัจจัยชี้วัดที่ 1 ถึง n

$W_{1...n}$ = ค่าน้ำหนัก หรือค่าความสำคัญของปัจจัยชี้วัดที่ 1 ถึง n

ค่าคะแนนศักยภาพของทรัพยากรท่องเที่ยวที่คำนวณได้นำมาจัดกลุ่มศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวเป็น 3 ช่วงชั้น คือ 1.00-1.66, 1.67-2.33 และ 2.34-3.00 หมายถึง ศักยภาพต่ำ ปานกลาง และสูงในการรองรับกิจกรรมการท่องเที่ยว ตามลำดับ

ผลและวิจารณ์

ผลการศึกษาในครั้งนี้ สามารถแบ่งได้เป็น 3 ส่วน สรุปได้ ดังนี้

การสำรวจและรวบรวมทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

ผลจากการศึกษาข้อมูลสถิติภูมิร่วมกับการสำรวจภาคสนาม พบว่า อำเภอบางปะกง มีทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ทั้งหมด 5 แห่ง สามารถประกอบกิจกรรมได้ทั้งหมด 6 กิจกรรม ได้แก่ ล่องเรือชมโลมา ตกปลา พายเรือแคนู ดูนก ดูหิ่งห้อย และศึกษาธรรมชาติป่าชายเลน ดังนี้

1. ปากแม่น้ำบางปะกง สามารถประกอบกิจกรรมล่องเรือชมโลมา ตกปลา และพายเรือแคนู
2. เกาะธรรมชาติทำข้าม สามารถประกอบกิจกรรมดูนก และศึกษาธรรมชาติป่าชายเลน
3. ป่าชายเลนวัดคงคาราม สามารถประกอบกิจกรรมศึกษาธรรมชาติป่าชายเลน
4. ป่าชายเลนโรงเรียนในบางปะกงบวรวิทย์ชนน สามารถประกอบกิจกรรมศึกษาธรรมชาติป่าชายเลน
5. ป่าชายเลนในชุมชนหมู่ 8 ตำบลท่าข้าม สามารถประกอบกิจกรรมศึกษาธรรมชาติป่าชายเลน และดูหิ่งห้อย

การคัดเลือกกิจกรรมท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่โดดเด่น

ผลจากการจัดประชุมกลุ่ม (group discussion) เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2553 ณ เทศบาลตำบลท่าข้าม อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา มีผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบด้วย ผู้แทนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชน และผู้ประกอบการการท่องเที่ยว จำนวน 20 คน พบว่าแหล่งท่องเที่ยวและกิจกรรมท่องเที่ยวทางธรรมชาติในพื้นที่ปากแม่น้ำบางปะกงที่มีความโดดเด่นและควรทำการประเมินศักยภาพในระดับกิจกรรม มีทั้งหมด 3 แหล่งท่องเที่ยว ใน 3 กิจกรรม ดังนี้

1. ปากแม่น้ำบางปะกง ในกิจกรรมล่องเรือชมโลมา
2. โรงเรียนบางปะกง “บวรวิทย์ชนน” ในกิจกรรมศึกษาธรรมชาติป่าชายเลน
3. เกาะธรรมชาติทำข้าม ในกิจกรรมดูนก และศึกษาธรรมชาติป่าชายเลน

การศึกษาศักยภาพของทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

ผลการศึกษาศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่ได้รับการคัดเลือก ในระดับกิจกรรมทั้งหมด 3 แหล่งท่องเที่ยว ใน 3 กิจกรรม พบว่า แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่มีศักยภาพสูงในการรองรับกิจกรรมท่องเที่ยว ได้แก่ กิจกรรมล่องเรือชมโลมาปากแม่น้ำบางปะกง กิจกรรมศึกษาธรรมชาติป่าชายเลนเกาะธรรมชาติทำข้าม และกิจกรรมดูนกเกาะธรรมชาติทำข้าม โดยมีคะแนนศักยภาพเท่ากับ 2.429 2.388 และ 2.369 ตามลำดับ สำหรับอีก 1 แห่ง คือ กิจกรรมศึกษาธรรมชาติป่าชายเลนในโรงเรียนบางปะกงบวรวิทย์ชนน มีศักยภาพในการรองรับกิจกรรมท่องเที่ยวระดับปานกลาง ด้วยคะแนน 2.246 (Figure 1) จากผลการประเมินศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวแสดงให้เห็นว่ากิจกรรมล่องเรือชมโลมา ปากแม่น้ำบางปะกง ซึ่งมีศักยภาพสูง มีความสอดคล้องกับนโยบายของสำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดฉะเชิงเทรา ที่มีการประชาสัมพันธ์ ส่งเสริมกิจกรรมท่องเที่ยวชมโลมาปากแม่น้ำบางปะกง ในช่วงฤดูหนาวของทุกปี (สำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดฉะเชิงเทรา, 2556) นอกจากนี้ ยังพบว่า เกาะธรรมชาติทำข้าม ซึ่งมีที่ตั้งอยู่ในเส้นทางผ่านเดียวกันกับการล่องเรือชมโลมา มีศักยภาพสูงในการรองรับกิจกรรมได้ถึง 2 กิจกรรม คือ การศึกษาธรรมชาติป่าชายเลน และ ดูนก จึงเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ควรให้ความสำคัญในการพัฒนา เพื่อให้เกิดการเชื่อมโยงของแหล่งท่องเที่ยวบริเวณปากแม่น้ำบางปะกงในอนาคต

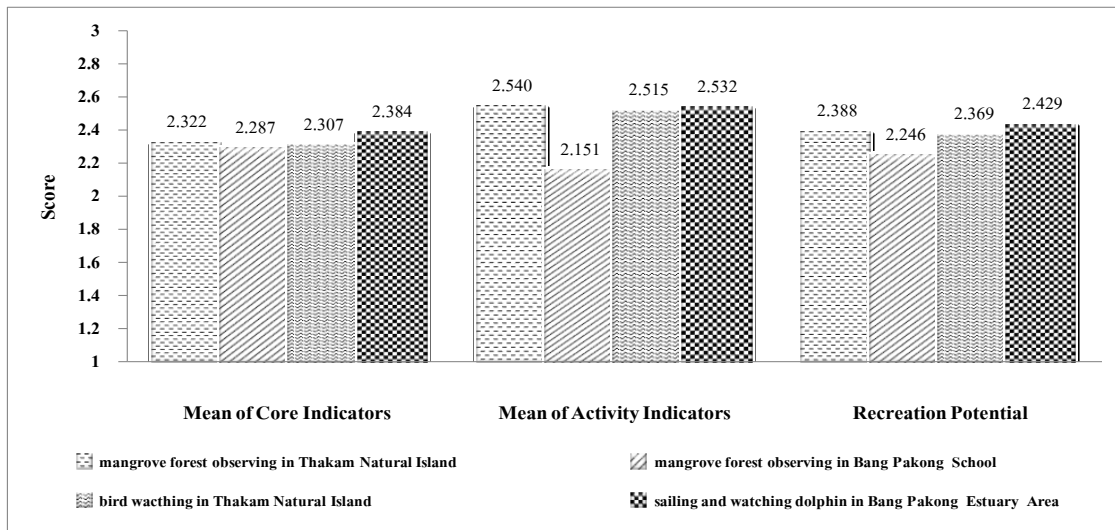

Figure 1 The natural recreation resources potential score.

เมื่อพิจารณารายปัจจัยพบว่า ปัจจัยชี้วัดหลักของทุกแหล่งท่องเที่ยวที่มีคะแนนศักยภาพสูง ได้แก่ ระบบการเข้าถึง โอกาสในการเกิดภัยธรรมชาติ สถิติการเกิดอุบัติเหตุและความเสียหายต่อนักท่องเที่ยว การจัดการขยะและของเสียและประโยชน์ต่อชุมชนในการเสริมสร้างองค์ความรู้และความตระหนักในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งถือเป็นจุดเด่นของพื้นที่อำเภอบางปะกงที่สามารถเดินทางเข้าถึงสะดวก รวดเร็วและอยู่ใกล้กรุงเทพฯ ประกอบกับองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่รับผิดชอบได้เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวและให้ความรู้แก่กลุ่มชุมชนต่างๆ ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ อีก 1 ปัจจัยชี้วัดของแหล่งท่องเที่ยวส่วนใหญ่ที่มีคะแนนศักยภาพสูง คือ ความโดดเด่นของฐานทรัพยากรต่อการกำหนดเป็นวัตถุประสงค์สร้างเรื่องราวใน

การสื่อความหมาย แสดงให้เห็นว่า โดยสภาพของฐานทรัพยากรธรรมชาติในอำเภอบางปะกง สามารถนำมาเป็นจุดขายสำหรับการท่องเที่ยวทางธรรมชาติได้อย่างไร้ที่ติตาม ทุกแหล่งท่องเที่ยวที่มีคะแนนศักยภาพของปัจจัยชี้วัดในด้านมาตรการป้องกันผลกระทบสิ่งแวดล้อมในระดับต่ำ ได้แก่ การกำหนดจำนวนนักท่องเที่ยวในการประกอบกิจกรรม การควบคุมเสียงรบกวน และการกำหนดเขตในการประกอบกิจกรรม รวมทั้งพบว่าแหล่งท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีคะแนนศักยภาพของปัจจัยชี้วัดสิ่งอำนวยความสะดวกและนัยสำคัญต่อการสื่อความหมาย ในระดับปานกลาง ดัง Table 1 จึงเป็นข้อพิจารณาว่าแม้จะมีจุดเด่นด้านฐานทรัพยากรอยู่ยังต้องมีการพัฒนาปรับปรุงองค์ประกอบตามปัจจัยชี้วัดต่างๆ ที่มีศักยภาพต่ำถึงปานกลางดังกล่าวข้างต้น เพื่อส่งเสริมให้แหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพเพิ่มสูงขึ้นต่อไป

Table 1 Mean and standard deviation of the core indicator potential score.

Indicators	mangrove forest observing at Thakam Natural Island		mangrove forest observing at Bang Pakong School		bird wacthing at Thakam Natural Island		sailing and watching dolphin at Bang Pakong estuary area	
	Mean	S.D.	Mean	S.D.	Mean	S.D.	Mean	S.D.
Section 1: Natural Resource and Environment								
1.1 Unique Recreation Resource								
1.1.1 diversity of ecosystem	1.89	0.93	2.22	0.44	1.67	0.87	2.22	0.83
1.1.2 prominent of the resource to create meaningful storie	2.56	0.53	2.33	0.50	2.44	0.53	2.78	0.44
1.2 Potential Area for Future Development								
1.2.1 space for development of activities and amenities	2.44	0.73	2.00	0.71	2.11	0.60	2.44	0.53
1.3 Accessing System								
1.3.1 quality of route, the difficulty of access and vehicle service	2.67	0.50	2.56	0.53	2.44	0.88	2.67	0.50
1.4 Appropriate Climate for Tourism								
1.4.1 average annual temperature	2.00	0.00	2.00	0.00	1.89	0.33	2.00	0.00
1.5 Water								
1.5.1 quantity and quality of water	2.33	0.87	2.89	0.33	2.22	0.83	2.56	0.53
1.6 Linkage with other recreation area								
1.6.1 distance to the nearest recreation area	2.22	0.44	2.22	0.44	2.22	0.44	2.22	0.44
Section 2: Administration								
2.1 Management Plan of Recreation Area								
2.1.1 plans and organizations responsible for management	2.44	0.53	1.89	0.78	2.22	0.67	2.22	0.67
2.2 Facilities								
2.2.1 harmony with the nature of facilities	2.33	0.71	2.56	0.53	2.44	0.73	2.25	0.89
2.2.2 quality, quantity and maintenance facilities	2.11	0.33	2.22	0.44	2.22	0.44	2.11	0.33
2.3 Safety								
2.3.1 opportunity of natural disaster occurrence	3.00	0.00	0.00	3.00	3.00	0.00	3.00	0.00
2.3.2 statistic of accidents and damage to the tourist	3.00	0.00	0.00	3.00	3.00	0.00	3.00	0.00
2.3.3 measure to control the security of life and property	2.33	0.71	0.71	2.33	1.67	0.7	2.56	0.53
2.3.4 measure to prevent the raise of service charge	2.67	0.50	0.44	2.78	2.78	0.44	2.78	0.44
2.4 Significance for Resource Interpretation								
2.4.1 appropriate of form, content, and knowledge interpretation	2.22	0.44	2.56	0.53	2.11	0.60	2.56	0.53
2.5 Measure to Prevent Environmental Impact								
2.5.1 limitation number of tourists	1.22	0.44	1.33	0.50	1.22	0.44	1.33	0.50
2.5.2 waste management	2.78	0.44	2.78	0.44	2.78	0.44	2.78	0.44
2.5.3 noise control	1.67	0.87	1.67	0.87	1.78	0.83	1.89	0.78
2.5.4 activities area zoning to protect biological and physical resources impact	1.89	0.78	1.89	0.78	2.11	0.60	1.78	0.83

Table 1 (Cont.)

Indicators	mangrove forest observing at Thakam Natural Island		mangrove forest observing at Bang Pakong School		bird watching at Thakam Natural Island		sailing and watching dolphin at Bang Pakong estuary area	
	Mean	S.D.	Mean	S.D.	Mean	S.D.	Mean	S.D.
Section 3: Socioeconomic								
3.1 Economic Benefit for Local Community								
3.1.1 benefits and opportunities that people receive	2.22	0.44	1.89	0.60	2.33	0.50	2.22	0.44
3.2 Social Benefit for Local Community								
3.2.1 people opportunity to participate in tourism management	2.44	0.53	2.22	0.44	2.44	0.53	2.44	0.53
3.2.2 people opportunity to enhance knowledge and awareness of the conservation of natural resources	2.56	0.44	2.67	0.50	2.78	0.44	2.67	0.50

Note: underlined values indicate the high potential score

สำหรับผลการประเมินปัจจัยชีวิตเฉพาะตามประเภทกิจกรรม ในกิจกรรมศึกษาธรรมชาติป่าชายเลน ซึ่งมีปัจจัยชีวิต ประกอบด้วย 1) จำนวนชนิดสัตว์ป่าและสัตว์น้ำที่พบเห็น (SPECIES) 2) คุณภาพด้านทัศนียภาพของภูมิทัศน์ (SCENIC) 3) ความหลากหลายของชนิดพันธุ์ (DIVERSITY) 4) ลักษณะวงรอบของเส้นทาง (LOOP) 5) ความยาวของเส้นทาง (DISTANCE) 6) ความหลากหลายของภูมิประเทศที่พบเห็นบนเส้นทาง (PHYSIC) 7) อัตราการกัดเซาะชายฝั่งในบริเวณป่าชายเลน (EROSION) และ 8) ปริมาณออกซิเจนละลายในน้ำ (DO) พบว่า พื้นที่ป่าชายเลนในโรงเรียนบางปะกง บวรวิทย์ชน มีปัจจัยชีวิตที่มีคะแนนศักยภาพสูง คือ จำนวนชนิดสัตว์ป่าและสัตว์น้ำที่พบเห็น ด้วยคะแนน 2.78 ในขณะที่ปัจจัยชีวิตด้านความหลากหลายของชนิดพันธุ์ และความยาวของเส้นทาง มีศักยภาพต่ำ เหตุผลหนึ่งอาจเนื่องจากเป็นพื้นที่ป่าปลูก ที่มักจะปลูกชนิดพันธุ์ซ้ำแบบเดิม ทำให้มีความหลากหลายของชนิดพันธุ์ไม่มาก ประกอบกับพื้นที่ป่าชายเลนของโรงเรียนฯ แยกออกเป็น 3 แปลง ไม่เป็นผืนป่าเดียวกัน พื้นที่ไม่ใหญ่นัก ทำให้ความยาวของเส้นทางศึกษาธรรมชาติค่อนข้างสั้น ส่วน

ปัจจัยชีวิตอื่นๆ มีคะแนนอยู่ในช่วง 1.44 – 2.33 สำหรับพื้นที่ป่าชายเลนในเกาะธรรมชาติท่าข้าม พบว่า ปัจจัยด้านจำนวนชนิดสัตว์ป่าและสัตว์น้ำที่พบเห็น และลักษณะวงรอบของเส้นทาง มีคะแนนศักยภาพสูงที่สุด คือ 3 คะแนน ในขณะที่ปัจจัยด้านคุณภาพด้านทัศนียภาพของภูมิทัศน์ และความหลากหลายของภูมิประเทศที่พบเห็นบนเส้นทาง มีคะแนนศักยภาพสูงเช่นกัน คือ 2.67 และ 2.56 คะแนน ส่วนปัจจัยชีวิตอื่นๆ มีคะแนนศักยภาพอยู่ในช่วง 2.22-2.33 จึงเห็นได้ว่าเกาะธรรมชาติท่าข้ามมีศักยภาพในการรองรับกิจกรรมปานกลางถึงสูงทุกด้าน โดยเฉพาะปัจจัยด้านจำนวนชนิดสัตว์ป่าและสัตว์น้ำที่พบเห็น ซึ่งมีความหลากหลายของจำนวนสัตว์ที่พบเห็นได้แก่นกหลากหลายชนิดพันธุ์ ปู ก้ามดาบ หลากสี และปลาตีน เป็นต้น

กิจกรรมดูนกเกาะธรรมชาติท่าข้าม มีปัจจัยชีวิต ประกอบด้วย 1) จำนวนชนิดพันธุ์นกท้องถิ่นและชนิดพันธุ์ต่างถิ่น (SPECIES) 2) โอกาสในการพบชนิดพันธุ์นกที่หายากหรือใกล้สูญพันธุ์ (RARE) 3) คุณภาพด้านทัศนียภาพของภูมิทัศน์ (SCENIC) 4) จำนวนเส้นทางดูนก (ROUTE) 5) ความหนาแน่นของประชากร

นก (DENSITY) 6) ความมั่นคงของแหล่งอาหารสำหรับนก (FOOD) และ 7) โครงสร้างของถิ่นที่อยู่อาศัยและโอกาสในการถูกทำลาย (HABITAT) พบว่า ปังจี้จี้วัดที่มีคะแนนศักยภาพสูง ได้แก่ โอกาสในการพบชนิดพันธุ์นกที่หายากหรือใกล้สูญพันธุ์ จำนวนชนิดพันธุ์นกท้องถิ่นและชนิดพันธุ์ต่างถิ่น จำนวนเส้นทางคูก โครงสร้างของถิ่นที่อยู่อาศัยและโอกาสในการถูกทำลาย และความมั่นคงของแหล่งอาหารสำหรับนก ด้วยคะแนน 3.0 2.78 2.44 2.44 และ 2.44 ตามลำดับ ซึ่งจากการสำรวจภาคสนามชนิดพันธุ์นกหายากหรือใกล้สูญพันธุ์ที่พบในพื้นที่ ได้แก่ นกกาน้ำปากยาว (*Phalacrocorax fuscicollis*) นกกระสาแดง (*Ardea purpurea*) นกกาบบัว (*Mycteria leucocephala*) นกกระทง (*Pelecanus philippensis*) นกกาน้ำใหญ่ (*Phalacrocorax carbo*) ตามที่ระบุไว้ในทะเบียนแสดงสถานภาพการถูกคุกคามของนกในประเทศไทย (Sanguansombat, 2005)

ในส่วนของ **กิจกรรมล่องเรือชมธรรมชาติปากแม่น้ำบางปะกง** มีปังจี้จี้วัด ประกอบด้วย 1) จำนวนชนิดสัตว์ที่พบเห็นขณะล่องเรือ (SPECIES) 2) โอกาสในการพบสัตว์ที่หายากหรือใกล้สูญพันธุ์ (RARE) 3) คุณภาพด้านทัศนียภาพของภูมิทัศน์ (SCENIC) 4) ระยะทางในลำน้ำ (DISTANCE) 5) ความถี่ในการเกิดปรากฏการณ์น้ำเปลี่ยนสี (REDTIDE) 6) ความเร็วของกระแสน้ำและคลื่นลม (CURRENT) 7) ปริมาณออกซิเจนละลายในน้ำ (DO) และ 8) สีและความขุ่นของน้ำ (COLOR) พบว่า ปังจี้จี้วัดที่มีคะแนนศักยภาพสูงที่สุด คือ จำนวนชนิดสัตว์ที่พบเห็นขณะล่องเรือ และโอกาสในการพบสัตว์ที่หายากหรือใกล้สูญพันธุ์ ด้วยคะแนน 3.0 โดยชนิดพันธุ์สัตว์หายากหรือใกล้สูญพันธุ์

ที่พบ คือ โลมาอิรวดี (*Oreaella brevirostris*) โลมาเผือก (*Sousa chinensis*) และโลมาหัวบาตรหลังเรียบ (*Neophocoena phocoenoides*) (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, มปป.) สำหรับปังจี้จี้วัดอื่นๆ ที่มีคะแนนศักยภาพอยู่ในระดับสูงเช่นเดียวกัน ยกเว้น ปังจี้จี้วัดระยะทางในลำน้ำอยู่ในระดับต่ำ เนื่องจากต้องล่องเรือออกไปเป็นระยะทางประมาณ 5 กิโลเมตร จึงจะพบโลมา

โดยในภาพรวม พบว่า ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของปังจี้จี้วัดศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวที่ได้จากการประเมิน มีค่าน้อยกว่า 1 และต่ำกว่าค่าเฉลี่ยเลขคณิตค่อนข้างมาก แสดงถึงคะแนนผลการประเมินศักยภาพทรัพยากรท่องเที่ยวที่ไม่แตกต่างกันมากนักของผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 9 ท่าน รายละเอียดดัง Figure 2

นอกจากนี้ การศึกษาครั้งนี้ ยังมีความเห็นสอดคล้องกับนภวรรณ และคณะ (2550) ที่ยืนยันถึงความจำเป็นที่นักจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติควรต้องประเมินศักยภาพของทรัพยากรในพื้นที่ และนำผลที่ได้มาใช้ในการบวกรวางแผนด้านการจัดการการท่องเที่ยว เนื่องจากการประเมินศักยภาพทำให้ทราบข้อมูลพื้นฐานของทรัพยากรในพื้นที่ว่ามีจุดเด่นที่สามารถนำมาพัฒนาเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของแหล่งท่องเที่ยวหรือมีความเหมาะสมต่อการประกอบกิจกรรมท่องเที่ยวแบบใด รวมทั้งทำให้ทราบถึงข้อจำกัดในการใช้ประโยชน์และการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อรองรับกิจกรรมในรูปแบบที่มีความเหมาะสมสอดคล้องกับระดับศักยภาพของฐานทรัพยากรที่มีอยู่ อันจะนำไปสู่เป้าหมายของการรักษาคุณภาพของทรัพยากรให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน

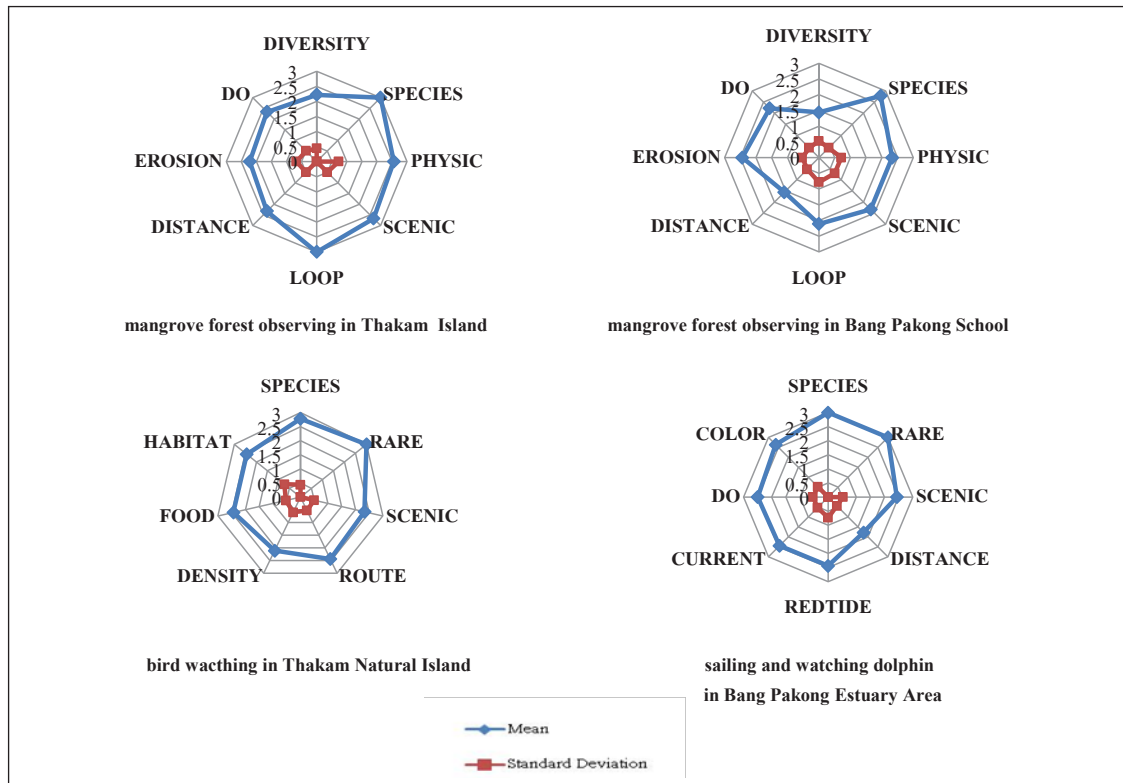

Figure 2 Mean and standard deviation of the specific activity indicators potential score.

สรุป

จากการศึกษาเรื่อง การประเมินศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่ปากแม่น้ำบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทราพบว่า แหล่งท่องเที่ยวและกิจกรรมท่องเที่ยวทางธรรมชาติในพื้นที่ปากแม่น้ำบางปะกงที่มีความโดดเด่น มีทั้งหมด 3 แหล่งท่องเที่ยว ใน 3 กิจกรรม คือ 1) กิจกรรมล่องเรือชมโลมา บริเวณปากแม่น้ำบางปะกง 2) กิจกรรมเดินศึกษาธรรมชาติป่าชายเลนในโรงเรียนบางปะกง บวรวิทย์ชน และเกาะธรรมชาติทำข้าม และ 3) กิจกรรมดูนก บริเวณเกาะธรรมชาติทำข้าม ในการประเมินศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่ได้รับการคัดเลือก ในระดับกิจกรรม พบว่า แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่มีศักยภาพสูงในการรองรับกิจกรรมท่องเที่ยว ได้แก่ กิจกรรมล่องเรือชมโลมา ปากแม่น้ำบางปะกง กิจกรรมศึกษาธรรมชาติป่าชายเลนในเกาะ

ธรรมชาติทำข้าม และกิจกรรมดูนกเกาะธรรมชาติทำข้าม โดยมีคะแนนศักยภาพเท่ากับ 2.429 2.388 และ 2.369 ตามลำดับ สำหรับกิจกรรมศึกษาธรรมชาติป่าชายเลนในโรงเรียนบางปะกงบวรวิทย์ชน มีศักยภาพในการรองรับกิจกรรมท่องเที่ยวระดับปานกลาง ด้วยคะแนน 2.246 โดยการศึกษาครั้งนี้ มีข้อเสนอแนะ ดังนี้ 1) ในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติในพื้นที่อำเภอบางปะกง หน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ควรเลือกพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพสูงเป็นลำดับแรกก่อน ได้แก่ กิจกรรมล่องเรือชมโลมาปากแม่น้ำบางปะกง ซึ่งผลจากการศึกษาปัจจัยชีวิตศักยภาพของกิจกรรมดังกล่าว มีสิ่งที่ควรปรับปรุง ได้แก่ การพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานในบริเวณท่าเทียบเรือให้มีปริมาณและคุณภาพที่เหมาะสม และกลมกลืนกับสภาพแวดล้อม ได้แก่ หอพักน้ำ ดงขะยี่ที่นึ่งผัก และป้ายสื่อความหมาย รวมทั้งควรมีกฎระเบียบของเรือนำเที่ยวที่เป็นมาตรฐานเดียวกันทุกท่าเทียบเรือ

นอกจากนี้ เกษตรธรรมชาติทำข้าม ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ตั้งอยู่ในเส้นทางเดียวกันกับการล่องเรือชมโลมาและมีศักยภาพสูงในการประกอบกิจกรรมได้ถึง 2 กิจกรรมในแหล่งเดียวกัน คือ ดูนก และการศึกษาธรรมชาติ ป่าชายเลน จึงเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ควรให้ความสำคัญในการพัฒนาเช่นเดียวกัน เพื่อให้เกิดการเชื่อมโยงของแหล่งท่องเที่ยวบริเวณปากแม่น้ำบางปะกงในอนาคต โดยสิ่งที่ควรดำเนินการ คือ การบำรุงรักษา ทำเทียบเรือสะพานศึกษาธรรมชาติ และหอดูนกให้อยู่ในสภาพใช้งานได้สม่ำเสมอ การตั้งจุดทิ้งขยะ และการจัดรูปแบบป้ายสื่อความหมายให้มีเนื้อหาสาระและรูปแบบการนำเสนอที่หลากหลายมากขึ้น และ 2) ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ในพื้นที่ปากแม่น้ำบางปะกงยังมีจุดอ่อนด้านการจัดการมาตรการป้องกันผลกระทบสิ่งแวดล้อม โดยปัจจุบันยังไม่มีกำหนดจำนวนนักท่องเที่ยว การควบคุมเสียงรบกวน และการกำหนดเขตในการประกอบกิจกรรม ของทุกแหล่งท่องเที่ยว ดังนั้น ในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว จำเป็นต้องมีการศึกษาขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยวทั้งในกิจกรรมล่องเรือชมโลมาบางแม่น้ำบางปะกง กิจกรรมดูนกและการศึกษาธรรมชาติป่าชายเลนบริเวณเกาะธรรมชาติทำข้ามให้ชัดเจน โดยนำผลการศึกษาสร้างเป็นกฎ ระเบียบของแหล่งท่องเที่ยว เพื่อควบคุมให้มีการประกอบกิจกรรมเฉพาะในเขตที่ได้รับอนุญาต มีการกำหนดจำนวนนักท่องเที่ยวที่เหมาะสม การควบคุมด้านเสียง และพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม ที่อาจก่อให้เกิดการรบกวนต่อโลมา นก และสัตว์อื่นๆ ที่อาศัยอยู่ในบริเวณปากแม่น้ำบางปะกง เพื่อให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากรการท่องเที่ยวตลอดไป

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 2554. **เที่ยวหัวใจใหม่ เมืองไทยยั่งยืน**. แหล่งที่มา: http://www.tatnews.org/tat_release, 10 กันยายน 2554.
- ครรรชนี เอมพันธุ์. 2553. **ร่างคู่มือเกณฑ์การตัดสินรางวัลประเภทแหล่งท่องเที่ยว**. ภาควิชาอนุรักษ์วิทยา คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- นภวรรณ ฐานะกาญจน์, วันชัย อรุณประภารัตน์ และอุทิศ ภูอินทร์. 2550. การประเมินศักยภาพทรัพยากรนันทนาการประเภทน้ำตกในอุทยานแห่งชาติ: กรณีศึกษา น้ำตกแม่ยะ น้ำตกเหวนรก น้ำตกป่าละอู และน้ำตกโรม, น. 24-34. ใน **เอกสารประกอบการประชุมวิชาการอุทยาน นันทนาการ และการท่องเที่ยว ครั้งที่ 1 “การจัดการอุทยานแห่งชาติบนฐานวิชาการ” และ “การจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน”**. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- สำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดฉะเชิงเทรา. 2556. **สถานที่ท่องเที่ยวในจังหวัด**. แหล่งที่มา: <http://secretary.mots.go.th/chachoengsao/index.php?type>, 9 กุมภาพันธ์ 2556.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2550. **โครงการบริหารจัดการนิเวศลุ่มน้ำบางปะกง เล่ม 9: นิเวศชายฝั่งทะเล**. หจก. เทคนิค 19, กรุงเทพฯ.
- _____. มปป. **ทะเบียนรายการชนิดพันธุ์ที่ถูกคุกคามของประเทศไทย: สัตว์มีกระดูกสันหลัง**. กรุงเทพฯ.
- สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. 2554. **รายงานสถิติการท่องเที่ยวในประเทศ ประจำปีพ.ศ. 2554 (ภาคตะวันออก)**. บริษัท เอ็กเซลเลนซ์ บิสเนส แมเนจเม้นท์ จำกัด, กรุงเทพฯ.
- Miller, G. 2001. The development of indicators for sustainable tourism: Result of Delphi survey of tourism researchers. **Tourism Management**. 2001(22):351-362.
- Sanguansombat, W. 2005. **ONEP Biodiversity Series Vol.15 : Thailand Red Data : Birds**. Office of Natural Resources and Environmental Policy and Planning, Bangkok.